

परिवार नियोजनका साधनको ज्ञान तथा प्रयोग

लिलाबहादुर खत्री

दिक्तेल बहुमुखी क्याम्पस, सहायक प्राध्यापक

lilakhatri368@gmail.com

सार

परिवार नियोजन मानव जातिका लागि महत्त्वपूर्ण साधनको रूपमा रहेको छ । यसले मानव विकास वा मानव सभ्यतालाई उच्चाइसम्म पुराउन महत्त्वपूर्ण योगदान गर्दछ । यसको प्रयोगबाट व्यक्ति, परिवार, समाज, राष्ट्र र विश्वलाई नै परिवर्तन गरी मानव जीवनमा सकारात्मक परिवर्तन गर्न सकिन्छ । त्यसैले यो अनुसन्धानबाट प्राप्त तथ्याङ्कलाई नेपालका जुनसुकै भुगोलमा पनि सामान्यीकरण गर्ने गरी खोटाङ जिल्लाको दिक्तेल रुपाकोट मझुवागढी नगरपालिकाभित्र अध्ययन गरिएको हो । यो अनुसन्धान परिमाणात्मक ढाँचामा आधारित रही दिक्तेल रुपाकोट मझुवागढी नगरपालिका भित्र सम्भाव्य नमुना छनोट विधि अन्तर्गत चिष्टा विधिको माध्यमबाट वडा नं. २, ७, ८, १५ का २०० जना १५ देखि ४९ वर्ष उमेर समूहका विवाहित दम्पतीहरू मध्येबाट १०० जना महिला र १०० जना पुरुषलाई अनुसन्धानको केन्द्रमा राखी प्राथमिक तथा द्वितीयस्रोतलाई समेत प्रयोग गर्दै २०८० सालको असार महिनामा गरिएको सर्वेक्षणबाट परिवार नियोजन सेवा र परिवार नियोजनका साधनको ज्ञानको दरमा पाँचवटा साधन वा विधिभन्दा बढी जानकारी राख्ने मानिसको सङ्ख्या ५० प्रतिशत, तीनवटा साधनको जानकारी राख्ने मानिसको सङ्ख्या ३५ प्रतिशत, कुनै एक वा सो भन्दा बढी साधनको बारेमा जानकारी राख्ने मानिसको सङ्ख्या १० प्रतिशत रहँदा कुनै पनि साधनको बारेमा जानकारी प्राप्त नगर्ने मानिसको सङ्ख्या ५ प्रतिशत रहेको छ । परिवार नियोजनका साधन प्रयोगकर्ताको दर ९०.५ प्रतिशत रहेको छ । उक्त प्रतिशतमध्ये पुरुष प्रयोगकर्ताको दर २५.५ प्रतिशत रहँदा महिला प्रयोगकर्ताको दर ७४.५ प्रतिशत रहेको छ । परिवार नियोजनका साधनको प्रकृतिको आधारमा विश्लेषण गर्दा ७२.५ प्रतिशतले अस्थायी, २२ प्रतिशतले स्थायी तथा ५.५ प्रतिशत प्रयोगकर्ताले प्राकृतिक विधिहरू अवलम्बन गरेको तथ्याङ्क छ । परिवार नियोजनको स्थायी विधि अवलम्बन गर्ने ६६ प्रतिशत पुरुष रहदा ३४ प्रतिशत महिला रहेका छन् भने अस्थायी विधिमा ८२ प्रतिशत महिला प्रयोगकर्ता हुँदा पुरुष प्रयोगकर्ता १८ प्रतिशत रहेका छन् । यस अनुसन्धानबाट परिवार नियोजनका अस्थायी साधनको प्रयोगदरमा डिपोप्रोभेरा ३५ प्रतिशत, पिल्स २० प्रतिशत, कन्डम १७.६० प्रतिशत, इकोन १२ प्रतिशत, नरप्लान्ट ८ प्रतिशत, कपटी ५ प्रतिशत र अन्य विविध विधि अवलम्बन गर्ने प्रयोगकर्ताको दर ३.४० प्रतिशत रहेको छ भने परिवार नियोजनका साधनको प्रयोग पश्चात् स्वास्थ्य समस्या उत्पन्न भएका प्रयोगकर्ताको दर २३ प्रतिशत रहेको र उक्त समस्या मध्ये महिनावारी गडबडी ३५ प्रतिशत, मोटोपनमा वृद्धि ३२ प्रतिशत, टाउको दुख्ने १५ प्रतिशत, एलर्जी हुने ८ प्रतिशत, रिङ्गटा लाग्ने ६ प्रतिशत र अन्य विविध समस्या हुने प्रयोगकर्ताको दर ४ प्रतिशत रहेको निष्कर्ष छ ।

शब्दकुञ्जिका: नियोजन, परिवार, प्रतिशत, प्रयोग, विश्लेषण

परिचय

नेपालमा हालसम्म गरिएका कुनै पनि अनुसन्धानमा परिवार नियोजनका सेवा र परिवार नियोजनका साधनको ज्ञानको स्तर तथा प्रयोगको दरका बारेमा स्पष्ट जानकारी दिने उद्देश्य अनुरूप यो अनुसन्धान खोटाङ जिल्लाको परिवेशलाई समेटेर गरिएको हो । नेपालका ७७ जिल्लाहरू मध्ये खोटाङ धरातलीय स्वरूपको हिसाबले कोशी प्रदेशका १४ वटा जिल्लामध्ये एक पहाडी क्षेत्रमा अवस्थित जिल्लाको रूपमा परिचित छ । अक्षांश र देशान्तरको हिसाबले हेर्दा खोटाङ जिल्ला २६° ५०' उत्तरदेखि २७° २८' उत्तरी अक्षांशसम्म र ८६° २६' पूर्वदेखि ८६° ५९' पूर्वी देशान्तरसम्म फैलिएको छ । खोटाङ जिल्लाको पूर्वमा भोजपुर, दक्षिणमा उदयपुर, पश्चिममा ओखलढुङ्गा र उत्तरमा सोलुखुम्बु जिल्ला रहेका छन् । यस जिल्लाको कुल क्षेत्रफल १५९१ वर्ग किलोमिटर (१५४०२०.२० हेक्टर) रहेको छ (सुवेदी, २०६६) । यस जिल्लामा १० वटा स्थानीय तहहरूमध्ये २ वटा नगरपालिका र ८ वटा गाउँपालिका रहेका छन् । त्यसमध्ये यो अनुसन्धान खोटाङ जिल्लाको दिक्तेल रुपाकोट मझुवागढी नगरपालिका अन्तर्गत १५ वटा वडाका १५ देखि ४९ वर्ष उमेर समूहका जम्मा २०० जना उत्तरदाता मध्ये १०० जना महिला तथा १०० जना पुरुषलाई मुख्य अनुसन्धानको केन्द्रमा राखी अन्य सरकारी तथा गैर सरकारी सङ्घ संस्थासँगको समन्वयको आधारमा तयार पारिएको अध्ययन प्रतिवेदन हो ।

विश्व परिवेशलाई अध्ययन गर्दा विश्वका सयौं देशहरू विकासका हरेक क्षेत्रमा अतिनै तीव्र रूपमा फड्को मारिरहेको परिप्रेक्ष्यमा हाम्रो देश नेपालले भने विकासमा खासै फड्को मार्न सकिरहेको देखिँदैन । कुनै पनि देशलाई विकसित बनाउनका लागि त्यस देशका नागरिकमा शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगारी जस्ता क्षेत्रमा जनताको पहुँच अभिवृद्धि हुनुपर्दछ । त्यसै अन्तर्गत परिवार नियोजन पनि एक महत्त्वपूर्ण पक्षको रूपमा आउँछ । व्यक्ति, परिवार, समाज र देशमा बसोवास गर्ने नागरिकका लागि समृद्धिको मुख्य आधार नै परिवार व्यवस्थापन वा परिवार योजना हो । आफू र आफ्नो परिवारलाई कस्तो बाटोमा अगाडि बढाउने र कुन गतिले उचाइमा पुराउने भन्ने कुराको निष्कर्ष निकाल्ने मुख्य माध्यम नै परिवार नियोजन भएको कारण यो अनुसन्धानमा ध्यान केन्द्रित भएको हो । वास्तवमा हामी विकासोन्मुख देशका नागरिकले परिवार नियोजनको क्षेत्रमा कति ज्ञान हासिल गरेका छौं ?, त्यसैगरी परिवार नियोजनका साधनको प्रयोगदर कति रहेछ ? र जनताको पहुँचमा परिवार नियोजनको कुन साधनको बाहुल्यता पाइन्छ ? परिवार नियोजनको साधन वा विधिको प्रयोग दरमा महिला वा पुरुषमध्ये कसकोबाहुल्यता पाइन्छ ? के परिवार नियोजन

सेवा नागरिकका लागि सर्वसुलभ तथा खोजे वा रोजे अनुसारको प्राप्त गर्न सकिने अवस्था छ ? सो कुरालाई समेत मध्यनजर गरी अनुसन्धानलाई पूर्णता दिइएको हो ।

“दम्पतीका इच्छा र चाहानाअनुसार परिवारको आकार, ढाँचाका साथै परिवार, व्यक्ति र आफ्नो स्वास्थ्यस्तर वृद्धि गर्न दिइने ज्ञान, धारणा र स्वेच्छिक छनोट प्रक्रिया आदि कुराका कारणले सामाजिक विकासको अवधारणा ल्याई राष्ट्र विकासको प्रक्रियामा सहयोग पुर्याउने हेतुले तयार पारिएको कार्यक्रम नै परिवार नियोजन हो” (Kafle, 2012)। उक्त परिभाषाबाट पनि यो शीर्षकमा मेरो ध्यान केन्द्रित भएको हो । हालसम्म ४८ प्रतिशत परिवार नियोजनका साधनको प्रयोगदर रहेको पाइन्छ । त्यसैले परिवार नियोजनका साधनको दरलाई प्रभावकारी ढङ्गबाट वृद्धि नगर्ने हो भने, छोटो समयमा नै मानव जातिको अस्तित्व सङ्कटमा पर्ने देखिन्छ । परिवार नियोजनको साधनको प्रयोग जनसङ्ख्यावृद्धिलाई रोक्न मात्र नभई आमा बच्चा र परिवारक स्वास्थ्य स्थितिमा सुधार ल्याउनसमेत महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्ने भएकोले सबै नागरिक समक्ष यो शिक्षा प्रदान गरिन नितान्त आवश्यक छ । परिवार नियोजनका साधन प्रयोगकर्ताको दर ४८ प्रतिशत रहेको भएता पनि अझै ३८ प्रतिशत दम्पतीले चाहेर पनि परिवार नियोजनका साधनको प्रयोग गर्न पाइरहेका छैनन् (National Demographic Health Survey [NDHS]) ।

हाल परिवार नियोजनका विविध माध्यम, विधि तथा साधनहरूको प्रयोग भएतापनि हाम्रो स्थानीय स्तरमा प्राप्त तथा अवलम्बन गर्न सकिने साधनहरू: तथा प्राकृतिक उपायहरू छन्द विधि, बाह्य स्खलन विधि, योनीरस परीक्षण विधि, ब्रह्मचार्य विधि, पूर्ण संयम विधि, ढिलो विवाह, स्तनपानलाई लम्ब्याउने, तापक्रम विधि, आफैं परीक्षण विधि, रगत जाँच विधि, आदि । परिवार नियोजनका अस्थायी साधनहरू: कन्डम वा ढाल (पुरुष, महिला), गुलाफ, पिल्स वा खाने चक्की, सँगिनी, तीन महिने सुई, कपर-टी, नरप्लान्ट, डायफ्राम, फिँजचक्की, गोसीपोल्स, इकोन, आदि । परिवार नियोजनका स्थायी विधि वा साधनका रूपमा भ्यासेक्टोमी, मिनील्याप, ल्याप्रोस्कोपी अप्रत्यक्ष उपायहरू अज्रतगत उत्प्रेरक, अनुत्प्रेरक, महिलाको स्थितिमा सुधार, सामाजिक आर्थिक विकास, सहरीकरण, बालकका लागि पोषण र स्वास्थ्य सेवाहरू, सामाजिक सुरक्षा, जनसङ्ख्या शिक्षाको माध्यमबाट परिवार नियोजन सेवा प्राप्त गर्न सकिने छ ।

साहित्यको पुनरावलोकन

परिवार नियोजन सेवाको विषय मानवीय जीवनको यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य, जनसङ्ख्या व्यवस्थापन र गुणस्तरीय जीवन अभिवृद्धि गर्ने महत्त्वपूर्ण तत्त्वको रूपमा लिइन्छ । परिवार नियोजन कार्यक्रमलाई प्रभावकारी बनाउन विभिन्न विधि तथा उपायहरू र साधनहरू गर्भनिरोधका प्राकृतिक उपायहरू: छन्द विधि, बाह्य स्खलन विधि, योनीरस

परीक्षण विधि, ब्रह्मचार्य विधि, पूर्ण संयम विधि, ढिलो विवाह, स्तनपानलाई लम्ब्याउने, तापक्रम विधि, आफैं परीक्षण विधि, रगत जाँच विधिपरिवार नियोजनका अस्थायी साधनहरू: कन्डम वा ढाल (पुरुष, महिला), गुलाफ,पिल्स वा खाने चक्की, सँगीनी, तीन महिने सुई, कपर-टी, नरप्लान्ट, डायफ्राम आदि । परिवार नियोजनका स्थायी विधि वा साधनका रूपमा भ्यासेक्टोमी, मिनील्याप, ल्याप्रोस्कोपी अप्रत्यक्ष उपाय अन्तगत उत्प्रेरक, अनुत्प्रेरक, महिलाको स्थितिमा सुधार, सामाजिक आर्थिक विकास, सहरीकरण, बालकका लागि पोषण र स्वास्थ्य सेवाहरू, सामाजिक सुरक्षा, जनसङ्ख्या शिक्षाको माध्यमबाट परिवार नियोजन सेवा प्राप्त गर्न सकिने कुरा उल्लेख छ (Neupane & Satyal, 2072) ।

परिवार नियोजनका विधिहरूको बारेमा ज्ञान तथा प्रयोगको अवस्थालाई अध्ययन गर्दा ९३ प्रतिशत मानिसमा ज्ञान रहेको र ६५ प्रतिशतले प्रयोग गर्ने गरेको पाइयो भने, सन् २००८ को राष्ट्रिय तथ्याङ्कमा २८.५ प्रतिशत गर्भ निरोधका साधनको प्रयोग दर रहेको छ । त्यस्तै अध्ययनबाट प्राप्त तथ्याङ्कमा परिवार नियोजनका साधनको ज्ञानको दरलाई विश्लेषण गर्दा एकमात्र साधनको ज्ञानको दरमा नरप्लान्ट ५५ प्रतिशत, डिपो ७८ प्रतिशत, पिल्स ७४ प्रतिशत, कन्डम ७१ प्रतिशत, फिँज चक्की ३४ प्रतिशत र प्राकृतिक विधि १६ प्रतिशत रहेको बताइएको छ । त्यसैगरी स्थायी विधिको ज्ञानको दर पुरुष ८१ प्रतिशत र महिला ७७ प्रतिशतमा ज्ञान भएको तथ्याङ्कले बताउँदा परिवार नियोजनका साधनको प्रयोगदर डिपो ११ प्रतिशत, पिल्स ४.५ प्रतिशत, कन्डम ४.५ प्रतिशत, महिला बन्ध्याकरण ५.५ प्रतिशत तथा पुरुष बन्ध्याकरण २.५ प्रतिशत रहेको छ । त्यसैगरी परिवार नियोजन सम्बन्धी ज्ञानको स्रोत अन्तरगत सञ्चार माध्यमबाट अधिकतम ५५.५ प्रतिशत ज्ञान प्राप्त गरिएको, मातृमृत्यु दर २८१ प्रतिशत रहेको कुरा उक्त अनुसन्धान प्रतिवेदनमा उल्लेख छ । नेपाल परिवार नियोजन स्वास्थ्य सर्वेक्षण १९९६ अनुसार परिवार नियोजनका साधनको प्रयोगदरमा डिपो ४.५ प्रतिशत, पिल्स १.४ प्रतिशत, कन्डम १.९ प्रतिशत, नरप्लान्ट २.९ प्रतिशत, महिला बन्ध्याकरण ५ प्रतिशत रहँदा पुरुष बन्ध्याकरण २.९ प्रतिशत देखाइएको छ । त्यसैगरी परिवार नियोजनका साधनको असरका बारेमा ज्ञानको परीक्षण अध्ययनबाट रक्तश्राव हुने ५२.५ प्रतिशत, तौल वृद्धि हुने ४२.५ प्रतिशत, महिनावारी गडबडी ४३ प्रतिशत, तौल घट्ने २८ प्रतिशत, पेट दुख्ने ३.५ प्रतिशत, टाउको दुख्ने १२.५ प्रतिशत र एलर्जी हुने बारेमा जानकारी भएका १ प्रतिशत देखाइएको छ (Tuladhar & Marahatta, 2008) ।

नेपाल सरकारको प्राथमिकतामा रहेको एक महत्त्वपूर्ण कार्यक्रम परिवार नियोजन कार्यक्रम हो । राजनैतिक अस्थिरता भएतापनि पछिल्लो २ दशकमा नेपालको परिवार नियोजन कार्यक्रम सफलतापूर्वक अगाडि बढिरहेको छ । विवाहित महिलाहरूले सन्

१९८० देखि २००६ सम्मको समयमा बढ्दो क्रममा परिवार नियोजनका साधनको प्रयोगको दर तुलनात्मक रूपमा उच्च हुँदै आएको छ भने २००६ देखि २०११ को अन्तरालमा भने प्रयोगको दर घटेको Nepal Demographic Health Survey (NDHS) 2011 को प्रतिवेदनमा उल्लेख छ । घट्नुको मुख्य कारण सम्बन्ध विच्छेद, परम्परागत विधिको बढ्दो प्रयोग, गर्भपतन र नेपाल सरकारले उचित परिवार नियोजन सेवा उपलब्ध गराउन नसक्नु रहेका छन् । त्यस्तै परिवार नियोजन दर वृद्धि गर्न उपयुक्त नीति निर्माण तथा कार्यान्वयन गर्न आवश्यक जनाइएको छ (Shrestha et al., 2012) ।

परिवार नियोजन सम्बन्धी रेडियो अभिनय सुनेका महिलाहरूले उक्त परिवार नियोजन सम्बन्धी दम्पतीमा छलफल गर्ने गरेका र विश्वाससमेत गर्ने गरेको छ भने रेडियो अभिनयको प्रभावबाट दम्पतीमा परिवार नियोजन सम्बन्धी छलफल तथा प्रयोग दर वृद्धि भएको बताइएको छ (Sharan & Valente, 2002) ।

प्रसूति पश्चात दिइने शिक्षाले शिशुको पालनपोषण र परिवार नियोजनमा पर्ने असरका सम्बन्धमा प्रसूति पश्चात् शिक्षा पाएका आमाहरूले ६ महिनाभित्र गर्भ निरोधक साधन प्रयोग गर्ने गरेको परिप्रेक्ष्यमा शिक्षाको अभाव भएका आमाहरूले भने गर्भ निरोधक साधनको प्रयोग गरेको पाइएन तर शिशुको पालन पोषणको अवस्थामा कुनै भिन्नता नपाइएको बताइएको छ । त्यसैगरी शिशु मृत्युदर ९८ प्रतिहजार र मातृ मृत्यु दर १५०० प्रतिलाख भएको तथ्याङ्क उल्लेख छ (Bolam et al., 1998) ।

परिवार नियोजन सम्बन्धमा परिवार नियोजन सेवामा युवाहरूको धारणा विषयको लेखमा परिवार नियोजन विधि सुरक्षित यौन प्रक्रिया अभिवृद्धि गर्न, नचाहेको गर्भनिरोध गर्न, असुरक्षित गर्भ पतन घटाउन र जनसङ्ख्या व्यवस्थापनमा प्रयोग गर्ने गरेको बताइएको छ । अधिकतम व्यक्तिहरूले परिवार नियोजनका साधनले जन्मान्तर कायमराख्न मद्दत गर्ने साधनको रूपमा लिने गरेको कुरा उल्लेख छ, विवाहित दम्पतीले जन्मान्तर वृद्धि गर्ने योजना बनाउँदा घरपरिवार र समाजले नकरात्मक दृष्टिकोणले हेर्ने गरेको कुरा उल्लेख छ । परिवार नियोजनका साधन प्रयोग नगर्नुका कारण शिक्षाको अभाव, आधुनिक परिवार नियोजनका साधनको असरको डर, परिवार नियोजनका साधनको अभाव साथै धार्मिक अन्धविश्वाससमेत रहेको बताइरहँदा परिवार नियोजनको ज्ञानको स्रोत: स्वास्थ्यकर्मी, साथीभाइ, पुस्तक तथा सञ्चार माध्यमलाई लिइएको छ । परम्परागत विधि र आफ्नो स्थानीय स्तरमा प्राप्त गर्न सकिने विधि तथा साधनको प्रयोगलाई अधिकतम प्राथमिकता दिने गरेको समेत उल्लेख छ (Bhatta et al., 2021) ।

विश्व स्वास्थ्य संगठन (WHO) ले सन् १९७१ मा परिवार नियोजनलाई यसरी परिभाषित गरेको छ, “दम्पतीका इच्छा र चाहानाअनुसार परिवारको आकार, ढाँचाका साथै परिवार, व्यक्ति र आफ्नो स्वास्थ्यस्तर वृद्धि गर्न दिइने ज्ञान, धारणा र स्वेच्छिक छनोट

प्रक्रिया आदि कुराका कारणले सामाजिक विकासको अवधारणा ल्याई राष्ट्र विकासको प्रक्रियामा सहयोग पुराउने हेतुले तयार पारिएको कार्यक्रम नै परिवार नियोजन हो” (Kafle, 2012)।

त्यसैगरी WHO Expert Committee ले सन् १९७१ मा परिवार नियोजनलाई यसरी परिभाषित गरेको थियो, “परिवार नियोजनले त्यस्ता अभ्यासलाई जनाउँदछ जसले व्यक्ति तथा दम्पतीहरूलाई निश्चित उद्देश्यहरू प्राप्त गर्न सहयोग गर्दछ” (Kafle, 2018)।

परिवार नियोजन कै सन्दर्भमा थिरु भालुवारले दिएको परिभाषा भने यस प्रकार रहेको छ, “एक खुसी परिवारसँग दुई मात्र सन्तान हुनु पर्दछ जस मध्ये एकले सङ्गीतमा वीणाको र अर्कोले बाँसुरीको प्रतिनिधित्व गर्दछ” (Kafle, 2018)।

अनुसन्धान विधि

यस अनुसन्धानलाई प्रभावकारी एवम् उद्देश्यमूलक बनाउन महत्त्वपूर्ण भुमिका अनुसन्धान विधिको रहने भएका कारण यो अनुसन्धानमा अधिकतम परिमाणात्मक अनुसन्धान ढाँचाको प्रयोग गरी खोटाङ जिल्लाको दिक्तेल रुपाकोट मझुवागढी नगरपालिकामा सम्भाव्य नमुना छनोट विधि अन्तर्गत चिष्टा विधिको माध्यमबाट वडा नं. २, ७, ८, १५ बाट १५ देखि ४९ वर्ष उमेर समूहका विवाहित दम्पती मध्ये १०० जना महिला र १०० जना पुरुषलाई अनुसन्धानको केन्द्रमा राखी उद्देश्यमूलक ढङ्गबाट तथ्याङ्कको सङ्कलन, तालिकीकरण तथा विश्लेषण गरी प्राप्त नतिजालाई निष्कर्षको रूपमा राखी प्रस्तुत गरिएको छ ।

नतिजा विश्लेषण

तालिका १

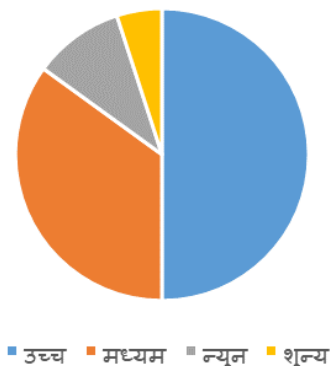
परिवार नियोजनका साधनको ज्ञानको आधारमा विश्लेषण

ज्ञानको अवस्था	उच्च	मध्यम	न्यून	शून्य	जम्मा
सङ्ख्या	१००	७०	२०	१०	२००
प्रतिशत	५०	३५	१०	५	१००

उक्त माथिको तालिका अनुसार परिवार नियोजनका साधनको ज्ञानको दरलाई विश्लेषण गर्दा अनुसन्धानमा संलग्न व्यक्तिहरू मध्ये ५० प्रतिशतमा ज्ञानको दर उच्च रहेको, ३५ प्रतिशतमा मध्यम, १० प्रतिशतमा न्यून र ५ प्रतिशत उत्तरदाताले परिवार नियोजनका बारेमा थाहानै नभएको प्रतिक्रिया दिएका छन् ।

चित्र १

परिवार नियोजनका साधनको ज्ञानको आधारमा विश्लेषण मध्यम



तालिका २

परिवार नियोजनका साधन प्रयोगकर्ताको औषत विश्लेषण

प्रयोग	गर्ने	नगर्ने	जम्मा
सङ्ख्या	१८१	१९	२००
प्रतिशत	९०.५	९.५	१००

तालिका २ को विश्लेषणबाट परिवार नियोजनका साधनको प्रयोगकर्ताको दर ९०.५ प्रतिशत रहेको र ९.५ प्रतिशतले भने कुनै पनि परिवार नियोजनका साधनको प्रयोग नगरेको कुरा स्पष्ट छ ।

चित्र २

परिवार नियोजनका साधन प्रयोगकर्ताको औषत विश्लेषण



तालिका ३

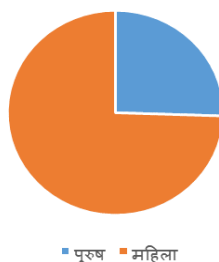
लैङ्गिक आधारमा परिवार नियोजनका साधनको प्रयोगको अवस्था

लिङ्ग	पुरुष	महिला	जम्मा
सङ्ख्या	४६	१३५	१८१
प्रतिशत	२५.५.	७४.५.	१००

तालिका ३ बाट लैङ्गिक आधारमा विश्लेषण गर्दा पुरुषको तुलनामा महिला प्रयोगकर्ताको दर उच्च रहेको छ जसमा ७४.५ प्रतिशत महिला प्रयोगकर्ता रहँदा पुरुष प्रयोगकर्ताको दर २५.५ प्रतिशत रहेको तथ्याङ्कले परिवार नियोजनको साधन प्रयोगमा महिलालाई नै दम्पतीले प्राथमिकतामा पार्ने गरेको पाइन्छ ।

चित्र ३

लैङ्गिक आधारमा परिवार नियोजनका साधनको प्रयोगको अवस्था



तालिका ४

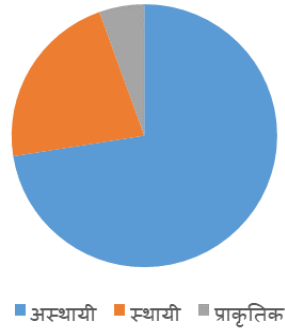
परिवार नियोजनका साधनको प्रकृतिको आधारमा विश्लेषण

साधन	अस्थायी	स्थायी	प्राकृतिक	जम्मा
सङ्ख्या	१३२	३९	१०	१८१
प्रतिशत	७२.५.	२२	५.५.	१००

उक्त तालिका ४ लाई विश्लेषण गर्दा परिवार नियोजनका विविध साधन तथा विधिहरू मध्ये २२ प्रतिशतले स्थायी विधि अवलम्बन गर्दा ७२.५ प्रतिशतमा परिवार नियोजनका अस्थायी साधनको प्रयोग गर्ने गरेको पाइन्छ भने ५.५ प्रतिशतले परिवार नियोजनको प्राकृतिक विधि अवलम्बन गर्ने गरेका छन् ।

चित्र ४

परिवार नियोजनका साधनको प्रकृतिको आधारमा विश्लेषण



तालिका ५

परिवार नियोजनको स्थायी विधिको लैङ्गिक विश्लेषण

लिङ्ग	पुरुष	महिला	जम्मा
संख्या	२५	१४	३९
प्रतिशत	६६	३४	१००

परिवार नियोजनका स्थायी विधि अवलम्बन कर्तालाई लैङ्गिक आधारमा विश्लेषण गर्दा ६६ प्रतिशत पुरुषहरूले भ्यासेक्टोमी सेवा लिएका र ३४ प्रतिशत महिलाहरूले मिनिल्याप र ल्याप्रोस्कोपी सेवाको माध्यमबाट परिवार नियोजन गरेको कुरा स्पष्ट पार्न सकिन्छ ।

चित्र ५

परिवार नियोजनको स्थायी विधिको लैङ्गिक विश्लेषण



तालिका ६

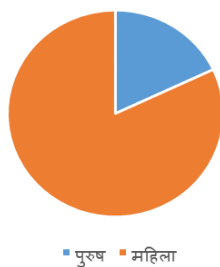
परिवार नियोजनका अस्थायी साधनको प्रयोग सम्बन्धि लैङ्गिक विश्लेषण

लिङ्ग	पुरुष	महिला	जम्मा
सङ्ख्या	२५	११७	१४२
प्रतिशत	१८	८२	१००

परिवार नियोजनका अस्थायी साधन सम्बन्धी लैङ्गिक विश्लेषण तालिकाअनुसार ८२ प्रतिशत महिलाहरूले प्रयोग गर्ने गरिरहँदा पुरुष भने १८ प्रतिशत रहेको विश्लेषणको नतिजा उल्लेख गर्न सकिन्छ ।

चित्र ६

परिवार नियोजनका अस्थायी साधनको प्रयोग सम्बन्धी लैङ्गिक विश्लेषण



तालिका ७

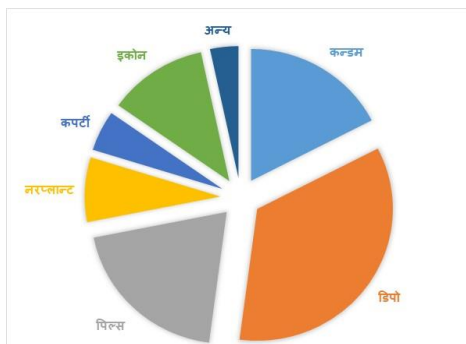
परिवार नियोजनका अस्थायी साधनको प्रयोग दर

साधन	कन्डम	डिपो	पिल्स	नरप्लान्ट	कपटी	इकोन	अन्य	जम्मा
सङ्ख्या	२५	४९	२८	११	७	१७	५	१४२
प्रतिशत	१७.६०.	३५	२०	८	५	१२	३.४०.	१००

परिवार नियोजनका अस्थायी साधनको विश्लेषणमा पुरुषले प्रयोग गर्ने अस्थायी साधन कन्डमको प्रयोग दर १७.६० प्रतिशत, महिलाहरूले प्रयोग गर्ने डिपो प्रोभेरा वा तीन महिने सुई जसलाई संगिनी सुई पनि भन्ने गरिन्छ उक्त साधनको प्रयोगदर ३५ प्रतिशत, खाने चक्की, गुलाफ चक्कीको प्रयोगदर २० प्रतिशत, नरप्लान्ट ८ प्रतिशत, कपटी ५ प्रतिशत, इकोन वा इर्मजेन्सी चक्की १२ प्रतिशत र अन्य विविध सामग्रीको प्रयोगदर ३.४० प्रतिशत रहेको छ ।

चित्र ७

परिवार नियोजनका अस्थायी साधनको प्रयोग दर



तालिका ८

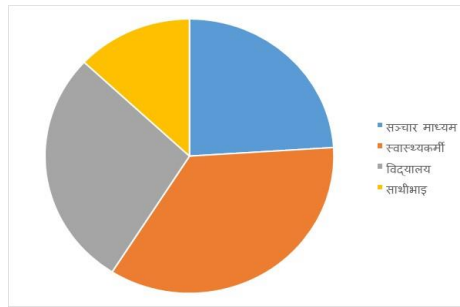
परिवार नियोजनका साधन सम्बन्धी ज्ञानको माध्यमको विश्लेषण

माध्यम	सञ्चार माध्यम	स्वास्थ्यकर्मी	विद्यालय	साथीभाइ	जम्मा
सङ्ख्या	४६	६७	५३	२५	१९०
प्रतिशत	२४	३५	२८	१३	१००

परिवार नियोजनका साधन वा परिवार नियोजन सेवा सम्बन्धी ज्ञानको माध्यमको विश्लेषण गर्दा ज्ञानको स्रोतका रूपमा ३५ प्रतिशत स्वास्थ्यकर्मी, २८ प्रतिशत विद्यालय, २४ प्रतिशत विभिन्न सञ्चार माध्यम र १३ प्रतिशत साथीभाइबाट जानकारी प्राप्त गरियो भन्ने नतिजा प्राप्त भएको छ ।

चित्र ८

परिवार नियोजनका साधन सम्बन्धी ज्ञानको माध्यमको विश्लेषण



तालिका ९

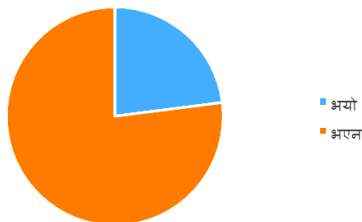
परिवार नियोजन साधनको प्रयोग पश्चात उत्पन्न समस्या सम्बन्धी विश्लेषण

समस्या	भयो	भएन	जम्मा
सङ्ख्या	४३	१४७	१९०
प्रतिशत	२३	७७	१००

परिवार नियोजनका साधनको प्रयोगपछि प्रयोगकर्ताको स्वास्थ्यमा कुनै समस्या सिर्जना भयोकि भएन भन्ने प्रश्नमा उत्तरदाताले कुनै पनि समस्या भएनमा ७७ प्रतिशत र समस्या आयो भनी जवाफ दिने उत्तरदाता २३ प्रतिशत रहँदा उक्त साधनको प्रयोगबाट प्रयोगकर्तामध्ये एक तिहाई प्रयोगकर्तामा भने कुनै न कुनै किसिमको समस्या उत्पन्न भएको विश्लेषण गर्न सकिन्छ ।

चित्र ९

परिवार नियोजन साधनको प्रयोग पश्चात् उत्पन्न समस्या सम्बन्धी विश्लेषण



तालिका १०

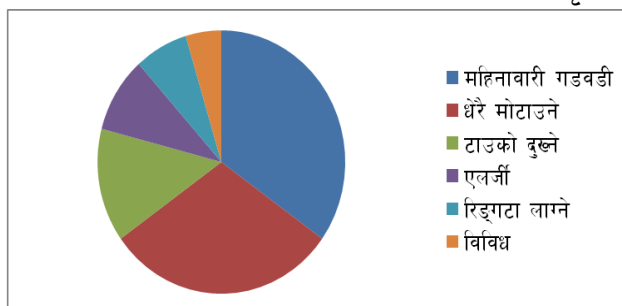
परिवार नियोजनका साधनको प्रयोगबाट उत्पन्न समस्याको विशिष्टीकृत विश्लेषण

समस्या	महिनावारी गडबडी	धेरै मोटाउने	टाउको दुख्ने	एलर्जी	रिङ्गटा लाग्ने	विविध	जम्मा
सङ्ख्या	१५	१३	६	४	३	२	४३
प्रतिशत	३५	३२	१५	८	६	४	१००

परिवार नियोजनको साधन वा सेवाको प्रयोगपछि प्रयोग कर्तामा महिनावारीमा समस्या भएको ३५ प्रतिशत, धेरै मोटाउने ३२ प्रतिशत, टाउको दुख्ने १५ प्रतिशत, एलर्जी हुने ६ प्रतिशत, रिङ्गटा लाग्ने ६ प्रतिशत रहँदा विविध समस्या आएको भन्ने ४ प्रतिशत उत्तरदाता रहेका छन् ।

चित्र १०

परिवार नियोजनका साधनको प्रयोगबाट उत्पन्न समस्याको विशिष्टीकृत विश्लेषण



निष्कर्ष

परिवार नियोजनको माध्यमबाट व्यक्ति, परिवार, समाज, देश र विश्वको विकासमा टेवा पुग्ने कुरालाई नर्कान सकिदैन । त्यसैले यो अनुसन्धान खोटाङ जिल्लाको दिक्तेल

रूपाकोट मझुवागढी नगरपालिकालाई अध्ययन क्षेत्र मानी उक्त अध्ययनबाट प्राप्त नतिजालाई देशको सम्पूर्ण क्षेत्रमा सामान्यीकरण गर्ने उद्देश्य अनुरूप यो अनुसन्धानलाई पूर्णता दिइएको हो । यस अध्ययनबाट परिवार नियोजन सेवा र परिवार नियोजनका साधनको ज्ञानको दरमा पाँचवटा साधन वा विधिभन्दा बढी जानकारी राख्ने मानिसको सङ्ख्या ५० प्रतिशत, तीनवटा साधनको जानकारी राख्ने मानिसको सङ्ख्या ३५ प्रतिशत, कुनै एक वा सो भन्दा बढी साधनको बारेमा जानकारी राख्ने मानिसको सङ्ख्या १० प्रतिशत रहँदा कुनै पनि साधनको बारेमा जानकारी प्राप्त नगर्ने मानिसको सङ्ख्या ५ प्रतिशत रहेको छ । परिवार नियोजनका साधन प्रयोगकर्ताको दर ९०.५ प्रतिशत रहेको छ । उक्त प्रतिशतमध्ये पुरुष प्रयोगकर्ताको दर २५.५ प्रतिशत रहँदा महिला प्रयोगकर्ताको दर ७४.५ प्रतिशत रहेको छ । परिवार नियोजनका साधनको प्रकृतिको आधारमा विश्लेषण गर्दा ७२.५ प्रतिशतले अस्थायी, २२ प्रतिशतले स्थायी तथा ५.५ प्रतिशत प्रयोगकर्ताले प्राकृतिक विधिहरू अवलम्बन गरेको तथ्याङ्क छ । परिवार नियोजनको स्थायी विधि अवलम्बन गर्ने ६६ प्रतिशत पुरुष रहँदा ३४ प्रतिशत महिला रहेका छन् भने अस्थायी विधिमा ८२ प्रतिशत महिला प्रयोगकर्ता हुँदा पुरुष प्रयोगकर्ता १८ प्रतिशत रहेका छन् । यस अनुसन्धानबाट परिवार नियोजनका अस्थायी साधनको प्रयोगदरमा डिपो प्रोभेरा ३५ प्रतिशत, पिल्स २० प्रतिशत, कन्डम १७.६० प्रतिशत, इकोन १२ प्रतिशत, नरप्लान्ट ८ प्रतिशत, कपटी ५ प्रतिशत र अन्य विविध विधि अवलम्बन गर्ने प्रयोगकर्ताको दर ३.४० प्रतिशत रहेको छ भने परिवार नियोजनका साधनको प्रयोग पश्चात् स्वास्थ्य समस्या उत्पन्न भएका प्रयोगकर्ताको दर २३ प्रतिशत रहेको र उक्त समस्या मध्ये महिनावारी गडबडी ३५ प्रतिशत, मोटोपनमा वृद्धि ३२ प्रतिशत, टाउको दुख्ने १५ प्रतिशत, एलर्जी हुने ८ प्रतिशत, रिङ्गटा लाग्ने ६ प्रतिशत र अन्य विविध समस्या हुने प्रयोगकर्ताको दर ४ प्रतिशत रहेको निष्कर्ष छ भने प्रयोगकर्ताको दर वृद्धि हुनु सकारात्मक हो भने इकोनको प्रयोग दर उच्च रहनुमा भने सोच्नु पर्ने देखिन्छ ।

सन्दर्भ सूची

Bhatt, N., Bhatt, B., Neupane, B., Karki, A., Bhatta, T., Thapa, J., & Budhathoki, S. S. (2021). Perceptions of family planning services and its key barriers among adolescents and young people in Eastern Nepal: A qualitative study. *PLoS One*, 16 (5), e0252184.

- Bolam, A., Manandhar, D. S., Shrestha, P., Ellis, M., & Anthony, M. D. L. (1998). The effects of postnatal health education for mothers on infant care and family planning practices in Nepal: a randomised controlled trial. *Bmj*, 316(7134), 805-811.
- Population Division Ministry of Health and Population Government of Nepal (2007). *Nepal demographic and health survey 2006*. Kathmandu: Ministry of Health and Population.
- Neupane I. and Satyal K. (2072), *Foundation of Population Education*. Dikshanta Publication, Kirtipur Kathmandu.
- Sharan, M., & Valente, T. W. (2002). Spousal communication and family planning adoption: effects of a radio drama serial in Nepal. *International Family Planning Perspectives*, 16-25.
- Shrestha, D. R., Shrestha, A., & Ghimire, J. (2012). Emerging challenges in family planning programme in Nepal. *Journal of Nepal Health Research Council*, 10 (21), 108–112.
- Tuladhar, H., & Marahatta, R. (2008). Awareness and practice of family planning methods in women attending gyne OPD at Nepal Medical College Teaching Hospital. *Nepal med coll J*, 10(3), 184-91.
- काफ्ले, रामेश्वर (२०१२), *आधारभूत यौन तथा प्रजनन् स्वास्थ्य शिक्षा*, जुपिटर प्रकाशन, काठमाण्डौ
- काफ्ले, रामेश्वर (२०१८). *आधारभूत यौन तथा प्रजनन् स्वास्थ्य शिक्षा*. जुपिटर प्रकाशन, काठमाण्डौ ।
- सुवेदी, धनप्रसाद (२०६६), *खोटाङ विगत र वर्तमान*, काठमाण्डौ ।